

AUTIZMI OVDAŠNJIH MONOTONOTEIZAMA

Prikaz: Željko Škuljević, *Manifest ateizma. (Ne)mogućnost umskog vjerovanja*, Hijatus, Zenica, 2012. godine

Kada je prije više od dvije godine u Zenici u organizaciji *Centra za društvena i interreligijska istraživanja Univerziteta u Zenici*, na čijem je čelu Željko Škuljević, održan okrugli sto pod naslovom *Drama a/teizacije*, iz naslovike izlaganja profesora Škuljevića već se dala naslutiti tematika jedne od narednih njegovih knjiga. Tekst, koji je ubrzo poslije skupa štampan u zborniku, nosio je naslov *Kratko uvođenje u ateizam*. Ovaj, za bosanske društvene prilike heretični naslov, izazvao bi i veće reakcije u javnosti da Škuljevićeva ireligioznost već uveliko nije poznata.

Taj rad je odisao ničeanskom porukom da između ponuđenih teizama ne moramo birati, pitanjem kakav je stvarni razlog historiografskog zanemarivanja ateističke filozofije, te slutnjom da će u najavljenoj knjizi jedno od centralnih mjesta biti posvećeno „božanstvenom“ Holbachu, ličnom neprijatelju gospodina boga (kako ga nazvaše savremenici) i prosvjetitelju koji se gorljivo razračunava kako sa različitim formama religije, tako i sa filozofskim koketiranjem tipa deizma. Knjiga o kojoj je riječ, dakle *Manifest ateizma*, o kojoj će se, po mome sudu, više govoriti nego li recimo o *Pozornici kirenaičke misli*, *Dijalogu sa Sokratom* ili *Sofistici kao istini privida*, nosi i vrlo bitan podnaslov */Ne/mogućnost umskog vjerovanja*. On čitaocu u samom uvodu, odnosno a/teističkom sporu: filozofija i/ li teologija želi sugerirati važnost distinkcije između teološkog vjerovanja i vjerovanja uopšte. Neupitno je, tvrdi Škuljević, da je sam pojam vjerovanja u sadržajnom smislu i mogućnostima veoma raznovrstan, te je tako u filozofiji vjera polazište jednog generalnog uvjerenja u skrivenost evidencije, te spoznatljivost istine i, kao takva, neodvojiva je od metodičke sumnje koja potiče upravo spoznavanje.

S druge strane, „kod religiozne svijesti“, piše Škuljević, „upravo je odsustvo sumnje vrlinom, tu se vjeruje baš zbog toga što objekt vjerovanja nije evidentan“. Moglo bi se također reći da je problem religije nametanje stava da je transcendentno „poznata“

veličina dokučiva obredom. Sa ovakvom napomenom treba čitati *Manifest ateizma*, njime Škuljević ne daje nikakve didaktičke upute, nego podsjeća na današnje odveć rigidno, apriorno odbijanje primisli o bilo kakvom ireligioznom svjetonazoru. Ta se rigidnost ponajprije vidi u, kako on zapisa i u zaključnim riječima, kao „zatečenost, zblanutost i konsterniranost većine teologa pokretom novog ateizma“ (dakako i bilo kojeg drugog) i, naravno, u svakodnevnom javnom linču svih onih koji religioznost ne vide kao primaran odnos čovjeka i svijeta. Iz ovih razloga će Željko Škuljević i zaključiti kako „tu *vjernost čovjeku* možemo nazvati humanizmom, koja nije religija već moral. Bez te vjernosti, takođe, i bez ambicija za uklanjanjem boga onima koji vjeruju, nijedna religija niti ateizam ne bi bili ljudski prihvatljivi“. No, problem je u tome što se religija postavlja iznad te vjernosti čovjeku, ona nam govori o neopisivosti boga vazda ga opisujući i istovremeno sugerišući kako je on ekskluzivno naš. Drugi bog ili bog drugih nije bog. Paradoks se vidi i po tome što je za svakog vjernika bog jedno, a iz vizure religije drugo čime generalno bog nije.

Ova nas situacija neodoljivo podsjeća na poznatu karikaturu u kojoj Immanuel Kant zabrinut dijalogizira sa onim bićem koga mnogi nazivaju bogom. Pita Kant u toj karikaturi nije li vrijeme da se ljudi, umjesto na boga, pozivaju na čovjeka. Ova briga, izrečena u formi karikature, bez obzira na božije olakšanje Kantovim prijedlogom, sugerira kako iracionalno postaje dominirajuće a ono, po svojoj „prirodi“, bježeći od stvarnosti i potirući je, postaje s jedne strane nadomjestak za nedostatak socijalne hrabrosti i s druge, savremena forma Platonove pećine. Raspravljajući o odnosu same filozofije i teologije Škuljević vrlo iscrpno upućuje čitaoca u dva oprečna pristupa religiji kao predmetu filozofske refleksije, prvi potencira filozofiju religije kao religioznu, a druga kao antireligioznu filozofiju. Uprkos tome da oba pristupa predstavljaju zapostavljanje same filozofije religije, nepobitno je da se religija vazda služila filozofijom. Škuljević s tim u vezi postavlja vrlo važno pitanje – zašto filozofija uopšte treba religiji. U duhu one Hobbesove iz *Leviathana* da su klice religije u čovjeku, odnosno da je ona utemeljena na vjerovanju u sablasti, nepoznavanju uzroka i neracionalnom strahopoštovanju, Škuljević konstatira kako se teologija temelji na takozvanoj tajni vjere koja je nedostupna nevjerniku. Na ovaj način ona sebi želi priskrbiti

filozofsku ozbiljnost ali i vlasništvo nad konačnim tumačenjem svijeta u čemu joj filozofija treba samo kao *ancilla theologiae*. Zato filozofija religije nije izbor „između teizma i antiteizma, još manje o unaprijed zadatoj negaciji religije“, decidan je Škuljević. Činjenice filozofskog promišljanja, naravno, po sebi ne mogu biti niti religijske, niti antireligijske, one su za filozofiju kao fenomeni jednako relevantne.

Zato je opasno insistirati na brisanju distinkcije između sadržaja filozofije religije i religije, jer ona, dakle filozofija religije, time postaje religiozna filozofija. Ako se, kaže dalje Škuljević, filozofija i religija odnose na isto, te ako se probabilistički složimo kako su obje upućene na pitanje totaliteta, kako imanentnog, iskustvenog, tako i transcendentnog, nadiskustvenog, ostaje „problem različitog pristupa bez obzira koji se argumentacioni niz koristio. Radi se o nekoj vrsti nekongruentnosti između filozofije religije i religije“.

U toj filozofskoj kritici religije uočavaju se dva osnovna pravca: prvi je racionalizacija, odnosno demitologizacija mitološke vjere, a drugi je odbacivanje religije u ime razuma i iskustva.

Na tom tragu je i sučeljavanje pedagoga Richarda Schwartza koji govori o dekristijanizaciji društva i sociologa Petera Bergera koji tvrdi da će religija preživjeti. Na ovom mjestu u filozofsku igru Škuljević uvodi ateizam i pitanje zašto se ateističkom svjetonazoru vazda podmeće, zašto se demonizira i falsifikuje. Odgovarajući na njega, posebno u dijelu knjige koji naslozof Škuljević imenova *Ateizam razuma*, sa poglavljima *Protagorin udes ili a/teologija grčkih filozofa*, *Politeistički monoteizam ili: (ne)vjervanje u jednog boga i Hrišćanski ateizam*, on pravi originalni filozofski portret ateizma i njegovih manifestacija od Protagore i Teodora atheosa, preko Sexta Empirika do Ludwiga Feuerbacha, Karla Marxa, Roberta Escarpita, Christopfera Hitchensa, Richarda Dawkinsa i Mishela Onfraya. Ne slučajno, Škuljević posebnu pažnju posvećuje „ličnom neprijatelju gospodina boga“, njemačkom prosvjetitelju, „božanstvenom“ Holbachu, kako nosi i naslov posebnog poglavlja knjige.

Epitet „božanstveni“ nije nikakav cinizam, upozorava Škuljević, nego se radi o nekome koji je „cijeli svoj stvaralački život posvetio demontiranju ideje boga proglasivši je proturječnom i najnemogućnijom“.

„Kao neskriveni ateista, kaže dalje Škuljević, Holbach smatra da su teologija i religija najveći neprijatelji ljudske sreće i napretka, takođe dokazuje da je ateizam temeljom prirodnog morala“. Upućujući na drugi dio Holbachovog *Sistema prirode*, on vrlo slikovito opisuje boga istovremeno kao onoga koji voli i mrzi, nagrađuje i kažnjava, priziva i proklinje, obećava i obmanjuje, ukratko „doima se rastrgan najrazličitijim strastima, čudima i smjeranjima“.

U poglavlju po naslovom *Opium des Volks* Škuljević u kratkim crtama izlaže najbitnija mjesta Marxovog razumijevanja religije kao društvene ideologije upućujući čitaoca prije svega na *Prilog kritici Hegelove filozofije prava* i doktorsku disertaciju *Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode*.

U Marxovoj doktorskoj disertaciji očita je nakana njegovog kasnijeg obračuna sa ideološkom pozicijom religije, onog prometejevskog mučeničkog, ali i herojskog suprotstavljanja dogmi koju širi Hermes, sluga bogova. Prometej je time metafora revolta slobodno mislećeg čovjeka koji se suprotstavlja dehumanizirajućoj ulozi religije. Religija je ideologija po tome što ovovremeno potura kao vanremeno, odnosno što svoju ovostranu društveno-ekonomsku poziciju pravda „onostranim“ usudom. Zato je stvarna suština religije, ali i paradoks, u tome što ona, s jedne strane, ljudsko hipostaziranje vlastitih krajnjih nadanja i mogućnosti gura u ruke tvorca, dajući mu „ovlaštenje“ da ozbilji pojedinačne nade poslije smrti, a s druge strane što, istovremeno, u interesu ovozemaljskih povlastica sebe hipostazira u tom istom „neostvarenom“ svijetu. Religiozni čovjek je proizvod nadnaravnih nadanja obespravljenih a bogovi su tek iracionalna posljedica takvih pogleda u nebo. Takav podvostručeni svijet stvara novi, zamišljeni svijet. Iza nade da će se u njemu naći pravda i nagrada stoji ideološka poruka da se stvarni svijet, kao iskušenje i volja božija, ne mijenja. Propovijed o tobožnjoj nemoći čovječanstva da ostvari pravdu smjera na ideološko opravdanje bilo koje vrste otuđenja. U pitanju je, dakako, blagoslov nepravdi. Pozicija religije je gora time što, pribavljajući sebi ovozemaljske koristi, propovijeda i protežira grješnost čovjeka u svijetu kao kazni. Ne radi se više o religiji kao opijumu nego je u pitanju pogubno zatvaranje svakog puta ka ovozemaljskoj sreći, njena je zadaća da spriječi svaku nezavisnost čovjeka navodeći ga infantilnu poslušnost.

Religija je danas sve manje u stanju izbjeći evidentnu prazninu svojih propovijedi. Ta je praznina suštinska, jer, kao izraz potrebe za utjehom, ona ne nudi stvarne naputke ka ostvarenju ovozemaljske sreće, ona ne potiče nadu u radikalnu transformaciju na zemlji, nego tek odr(a)žava imaginarni ideal, iluzornu sreću, samoobmanu i mistifikaciju.

Ona je, dakle, kao nusproizvod društvenog poretka, kao svojevrsna duhovna „aroma“ države, gotovo u pravilu maska za opravdanje dominacije, odnosno represije „bogomdanih“ društvenih projekata. Na ovaj način ona, u stvari, podjarmljuje čovjekovu evidentnu potrebu za nadom tako što je dislocira na neki drugi svijet i time nepravdu u ovom deterministički tumači božjim određenjem.

Ovaj monotonoteizam i njegova obredna mimika bili bi danas dostojni sažaljenja da religija nije ideološki uzor za druge forme otuđenja. Njena idiosinkrazija je uočljiva i u zamjenjivanju posljednjeg i prvog, odnosno *causa sui* ili *ens realissimum* je najviši princip, prvorazredni ideal koji udahnuje život realitetima. Na ovaj način religija potiče da se čovjek sveti životu „fantasmagorijom nekog ‘drugog’, ‘boljeg’ života“ (Nietzsche) i time sugerira dekadenciju kao rezultat nametnute podjele svijeta na pravi i prividni.

Poricati drugi svijet, kao što to čine ateisti, odnosno bogohuliti, kako to kažu teolozi, ne znači i homohuliti, odnosno kada ateisti poriču boga oni poriču odgovornost u bogu te, na taj način, kako to sjajno primjećuje Friedrich Nietzsche, spašavaju svijet. Ipak, religija u ogledalu stada danas još uvijek ne vidi prijekor svojih praznih očiju, ona ne vidi očite simptome jedne teopauze, ali, na žalost, i, kako to primijeti Robert Escarpit, „gojaznost andropauze“. Sljepilo za stvarni je istovremeno i sljepilo za bilo koji svijet.

Bogova ima koliko ima ljudi, oni su, metaforično rečeno, individualne perspektive pogleda u nebo, to su neponovljivi nazori apsoluta. Zato je svaki zahtjev za kanalisanjem tih perspektiva nehuman, totalitaran, a najrevnosnije to čini religija. Ovakvi zahtjevi po svome su porijeklu i po svojoj prirodi povijesni, odnosno oni su, kao totalitarizmi, manifestacije moći, ideologije, nerijetko objesti i ludila. Zato, teško je ne složiti se sa francuskim romantičarem

Victorom Hugoom koji negdje reče: u svakom selu je svjetlost – učitelj, a gasitelj svjetlosti – sveštenik.

Na kraju, *Manifest ateizma* autora Željka Škuljevića teško da će koga ostaviti ravnodušnim, knjiga će naprosto izazivati na to da se izriču stavovi o danas nepoželjnom, stigmatiziranog pogledu na svijet kakav je ateizam, ona će, uvjeren sam, dovoditi u kušnju proklamovani princip tolerancije koji je, očito, ispražnjen od značenja i koji, shodno Lockovom tumačenju, netolerantno odbacuje svaku pomisao na trpljenje ateizma.